

ТИПОЛОГІЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ ВІРШІВ "ВАРШАВА" Є. МАЛАНЮКА І "WARSZAWA ROZBŁYSKANA" Ю. ТУВІМА

Відомі літературознавці Л. Куценко, Н. Лисенко, А. Середницький та ін. зверталися до деяких аспектів філологічного аналізу вірша "Варшава" Є. Маланюка. Поезії польського митця Ю. Тувіма присвятила літературно-критичний нарис Юлія Булаховська, до життєвого і творчого шляху поета звертався Марк Живов, "філософія слова" Юліана Тувіма досліджується у наукових розвідках Ядвіги Савицької, Міхал Гловінський простежив особливості поетики Тувіма крізь призму польської літературної традиції, вивчення поезії Тувіма в школі проаналізувала Беата Гендек. Поза увагою вчених залишився компаративний аналіз віршів "Варшава" Маланюка і "Warszawa rozbłyszana" Ю. Тувіма.

Вірш українського поета-емігранта Євгена Маланюка "Варшава" (1932) з присвятою "Біля пам'ятника Міцкевичу" став відомим з перекладом його на польську поетом-футуристом Юліаном Тувімом, який опублікував поезію 12 березня 1933 року у тижневику "Wiadomości literackie" (1933. – №12/483. – С.1). Згодом цей же вірш був перекладений Йозефом Лободовським (Wiadomości. Londyn, 1968, nr.18. – S.1.).

У 1954 році у Нью-Йорку "Варшава" вийшла в книзі "Поезії в одному томі" за назвою першого рядка "IV. Ти вдивляєшся хмуру й бронзово" (1932) як складова частина циклу "Міста, де минали дні" збірки "Проща"

© Е. Циховська, 2006

(1954)". Під час німецької окупації Варшави названа поезія була передрукована у газеті "Orzeł Biały" (1943, 10.październik). До 4-го тому семи-томника Ю. Тувіма (Варшава, 1955-1964) польські видавці включили переклади двох творів українських поетів М. Рильського ("Шопен") та Є. Маланюка ("Варшава") [11, 551-552].

По суті, вірш "Warszawa" присвячений не Варшаві, а визначній в історії Польщі постаті Адама Міцкевича (1798-1855). Варшава є лише знаряддям, за допомогою якого Маланюк розкриває діяльність Міцкевича, що все життя боровся за незалежність своєї держави, свого народу. На твердження Н. Лисенко, "Warszawu" Є. Маланюка відносимо до шереду "пам'ятникових" віршів, присвячених А.Міцкевичу (К.М. Горські, Я. Каспрович, В. Гомуліцькі, В. Слободнік, Л. Стафф), які утверджували мотив опозиції двох пам'ятників – живої (духовної) і мертвої (матеріальної) традицій" [4, 362].

Не випадковим є вибір Міцкевича на роль вартового столиці, який, на припущення Маланюка, "...став ніби герольдом "шляхетської Польщі" і, в кожному разі, співцем польської нації" [5, 44]. Маланюком порушується проблема призначення поета і поезії, його соціальних функцій. Саме поети виступають провідниками не тільки неупередженого ставлення до передачі подій сучасності, але й набагато випереджають свій час, виступаючи у ролі пророків і керманців народу. Про це митець пише у творі "Послання" (1925-1926), де Міцкевич наділяється регаліями вождя Польщі, а Пушкін – Росії:

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети:
Міцкевич, Пушкін не дарма
Творили вічні міти й мети –
Давали форму почуттям,
Ростили й пестили події,
І стало вічністю життя
Їх в формі Польщі і Росії.

У подіях, що відбувалися протягом певного історичного періоду, Маланюк вбачав втілення і прояв "сугестійної сили Шевченка, втіленої в не смертельних образах Гонти, Гамалії, Палія..." [6, 119]. Розглядаючи значення творчої спадщини українського духовного наставника для утворення власної держави, Маланюк відзначає нездійсненність українським поетом поставлених цілей, оскільки Україна не здобула, на протиполог Польщі, незалежності, а залишилася в руїнах бездержавності:

Шевченко лиш збудив хаос,
Що нерушимо спав над степом –
Він не здійснив своїх погроз,
Він Гонта був, а не Мазепа [8, 193].

Отже, Маланюк поруч із постаттю Шевченка ставить історичних діячів Гонту і Мазепу, порівнюючи його з першим і протиставляючи другому. Відомо, що Іван Гонта брав участь у повстанні гайдамаків 1768 р. – Коліївщині. Сотник Гонта, що керував козацькою міліцією, перейшовши на бік

повстанців, прагнув знищити кріпацтво, відновити козацький лад, захистити православну віру. На якийсь час це вдалося, але потім російський уряд люто розправився з повстанцями і уманським полковником Гонтою. Іван Мазепа (1644-1709) – гетьман України (1687-1708) – як державний діяч прагнув відділення Лівобережної України від Росії і здобув для України автономію. Його справа заклала основи для встановлення в майбутньому незалежної держави, про яку мріяв в еміграції Маланюк, вважаючи в одній із статей, що "процес матеріалізації Шевченкової поезії потужно триває, і тільки коли він закінчиться власною державою, ми зможемо сказати, що сучасність доросла до Шевченка" [6, 120].

Якщо Польща стає для Маланюка моделлю звільненої від імперської залежності держави, осередком якої є Варшава, то Міцкевич виступає у сприйнятті Маланюка уособленням Варшави та її історії. До речі, у творі "*Reduty Ordona*" Міцкевич зазначає, що Варшава міжповстанського періоду відобразилася в емігрантській поезії як "symbol walki i martyrologii narodu..." [13, 554].

Наведемо деякі паралелі з життя та творчого доробку українського та польського поетів: обидва були емігрантами, політичними вигнанцями, діячами національно-визвольного руху. Маланюк у ХХ ст., як і Міцкевич у ХІХ ст., боровся за незалежність, однак Міцкевич, виступаючи проти царського уряду, що пригноблював до 1918 року державність його країни, волав за союз Росії з Польщею.

Типологія героїв творів Міцкевича включає у себе різні модифікації типу бунтаря-вигнанця: головний герой "Кримських сонетів" – "пілігрим", що сумує за покинутою батьківщиною, самотній борець з поеми "Конрад Валленрод", який жертвує власним щастям заради порятунку народу, поет Конрад, що втілює авторську ідею винятковості ролі поета у суспільстві. Ці риси непокірності, волелюбства відзначають і героїв творів Маланюка. Духовними батьками героя маланюківського оповідання "Уривок..." (1914-1922), присвяченого пам'яті Давида Верхогляда, стали власне А. Міцкевич, Т. Шевченко і Д. Байрон.

Не слід залишати поза увагою і вплив на Маланюка у 1918-1923 роках знайомства з Ю. Стемповським, який займався дослідженням творчості А. Міцкевича. Цікавим є факт короткочасного перебування у 1825 році Міцкевича у Єлисаветграді, де вчився Маланюк. Відомий і переклад, зроблений Маланюком, поезії "З А. Міцкевича" (1957): "*І вибухли сльози щирі – без міри / На моє дитинство ясне – прекрасне...*", яку на початку 50-х рр. перекладали українською М. Рильський, а російською – В.Звягінцева.

З перших рядків поезії "Warszawa" Маланюк підкреслює непохитність пам'ятника, який виступає свідком плину історії Варшави. Для доведення цієї тези він використовує при характеристиці пам'ятника прийменники, що виступають у тексті антонімами: "*понад*" – "*під*".

Ти вдивляєшся хмуρο й бронзово
Понад поверхи, люди і лица,
Під тобою розмірно й грозиво
Крутить рокіт щоденний столиця [7, 432].

Лексема "*столиця*" уявляється авторові видом метафори – уособленням "*крутить рокіт*", де прислівники способу дії "*грозиво*", "*розмірно*" посилюють атмосферу настороженості. До речі, тему вічності міста починає ще вірш про Варшаву "Вічне", згаданий нами вище. У "*Warszawie*" відчувається бажання автора підкреслити історичність міста, легендарність його влади. У рецепції поета Варшава постає як "*Чорне місто твоє, Міцкевич, / Євразійським мені Парижем*". У той час, як Міцкевич перебував більшість свого життя на еміграції в Парижі, Маланюк – у Варшаві, яка змальовується темними кольорами: "*чорне місто*", закуте в залізо, люди, що поспішають у своїх справах, – типові риси промислового мегаполіса. Епітет "*чорне місто*" проходить рефреном через декілька творів Маланюка, де згадується Варшава, а саме: "*Гула Варшава, чорна і недобра*" (цикл "Міста, де минали дні"), "*Але й вночі не спить це чорне місто: / Заулками, алеями, садами / Минуле в нім блукає, як повія, / І тьма кишить від блудних, грішних душ*" ("З щоденника", 1936) [7, 375].

Якщо проаналізувати епітети, що характеризують Варшаву, то вище далеко не ідеалістична картина бачення Маланюком польської столиці, більше того – нагромадження негативних емоцій: "*рокіт щоденний*", "*чорне місто*", "*глухі прелюди*", "*спізнілі люди*", "*вист'яньськими млами*", "*чорних вікнах*", "*сірий привид*", "*зимним нордом*", "*іржавим листом*". Водночас семантика більшості лексем підтверджує ці настрої поета: "*вдивляєшся хмуρο*", "*плями*", "*омана*", "*заскрегочуть віти*", "*стерези*", "*зітхає туманом*".

Крім Міцкевича, Маланюк згадує не менш видатного діяча Польщі – композитора Фредерика Шопена, пам'ятник якого знаходиться в парку Лазенки: "*Диригує Шопен листопадом...*" (вид переносу значення – метонімія). Протягом дев'ятнадцяти років Шопен мешкав у Варшаві, а з 1830 року фактично став емігрантом і помер, як Маланюк і Міцкевич, на чужині.

У вірші "Warszawa" називаються два найголовніші вороги Польщі – Російська імперія і татарські орди:

І коли заскрегочуть віти,
Схід дихне своїм зимним нордом, -
В Уяздовських гуляє вітер,
Стеле шлях по асфальту – ордам.

Присутня в усіх віршах Маланюка історіософічна глибина кожного предмету примушує нас припустити, що під Сходом із "*зимним нордом*" автор має на увазі одвічну загрозу з боку Росії, яка в першій половині ХVІІІ ст. при Катерині ІІ завоювала Польщу.

Цікава в цьому випадку і роль архетипу вітру, що може виконувати подвійні, повністю протилежні функції: Л. Куценко виділяє східний, азійський, чорний вітер, який символізує нищення землі поета, та рятівний вітер з моря [3, 83]. Саме азійський, чорний вітер, наявний у рецепції Варшави Маланюком, не захищає місто від орд, а навпаки "*стеле шлях...ордам*", виступаючи підступною руйнівною силою для Варшави. Східний вітер ще за біблійною

символікою вважався загрозовим, погубельним, виступав уособленням брехні й омани, жаху війни та гніву Божого.

Тому автор звертається до Адама Міцкевича як охоронця міста стерегти серцевину Польщі як від східних держав, так і від монголо-татарських орд, що, як відомо, починаючи з XV ст., протягом кількох століть, не давали спокою Польщі своїми набігами, тому польські королі навіть наймали на службу запорозьких козаків.

...Стережи, стережи це місто,
вартівничий із бронзи, Адаме! [7, 433]

Звичайно, Маланюк захоплюється Варшавою, якій вдалося здобути незалежність і визвольна боротьба якої була йому близька, про що він зізнається, перебуваючи ще в таборах інтернованих: "Мимо волі приходить на думку аналогія з польським визвольним рухом, з роллю і завданнями польської еміграції під час боротьби поляків з москалями. Для увявлення цього можна порадити інтелігентним представникам нашої еміграції проштудіювати історію польської еміграції уважно: це – найліпша лектура для нас на чужині" [1, 18]. Тому поет застерігає про необхідність збереження перемоги, аби вона не виявилася короточасною, як це сталося з УНР.

Маланюк як сторонній споглядач перелічує культурно-мистецькі пам'ятки архітектури міста, зокрема Бельведер (побудований перед 1739), Уяздовські алеї. Митець веде умовний діалог, використовуючи риторичні запитання: "В чорних вікнах – то племінні чи плями? / Сірий привид – мана чи омана?".

Тувімовська поезія "Warszawa rozblyskana" (1936) становить певний інтерес своєю безпосередньою аналогією з маланюківською "Варшавою". Варто нагадати, що названа поезія Маланюка була написана у 1932 р. й того ж року перекладена польською Тувімом, тобто, на наш погляд, можна стверджувати деякий вплив поезії українського митця, оскільки твір Маланюка з'явився раніше твору Тувіма. Безперечною є схожість композиції поезій Тувіма і Маланюка: обидві складаються з шести строф, написані перехресною римою (абаб), синтаксична конструкція початку вірша "Warszawa rozblyskana" нагадує аналогічну у тувімовському перекладі "Варшави" Маланюка:

У Тувіма: "Pędzisz, niepowstrzymana w tętniącym galopie" [12, 255].

У Маланюка: "Ти вдивляєшся хмуро й бронзово..." [7, 432].

У тувімовському перекладі: "Wpatrujesz się chmurnie, spiżowo" [14, 1].

Кінець поезії "Warszawa rozblyskana" також схожий за тематикою з "Варшавою" Маланюка.

У Маланюка: У Тувіма:

Стережи, стережи це місто, I woła do **czarnego** posągu Poety:
Вартівничий із бронзи, Адаме! "Dziwy, panie Adamie, jakie gwiazdy
płoną!"

Безсумнівна типологічна спорідненість останніх рядків обох поезій: по-перше, лунає звернення до пам'ятника Адама Міцкевича, причому

обидва поети називають польського митця за іменем – Адаме; по-друге, кольорова характеристика пам'ятника представлена чорним кольором.

У кольоровій наповненості "Варшави" Маланюка присутній чорний і сірий відтінки ("Чорне місто твоє, Міцкевич", "В чорних вікнах – то племінні чи плями? / Сірий привид – мана чи омана?" (Бельведер) [7, 432]), що характерно і для "Warszawa rozblyskana" Тувіма. Однак слід зазначити, що контекст використання цих кольорів є різним. Притаманна Тувіму натуралістична риса відображати первісну якість речей втілюється в тому, що сірий колір передає дійсну фарбу будівельних матеріалів ("Więc beton, asfalt, cement, szare mięso miasta"), чорний – візуальний відтінок бронзового пам'ятника ("I woła do **czarnego** posągu" [12, 256]). Натомість чорний і сірий у Маланюка мають романтичне емоційне підґрунтя.

Відомо, що Тувім з дитинства захоплювався генієм Міцкевича. У спогадах "Dziady" i dzieciństwo" (1925) Тувім пише: "Dlaczego tyle razy zaczynam czytać, rzucam i znowu do tych "Dziadów" wracam? Tyle zagadek! Tyle dziwnych rzeczy!" [10, 43]. Крім того, він неодноразово згадує ім'я Міцкевича у своїх творах, зокрема у поезії "Hymn" Тувім називає Міцкевича серед імен видатних представників людства – Коперніка, Словацького, Рембо і Шопена, до яких звертається зі словами: "Wam, Olbrzymy przeszłości, hymn chwały śpiewam najświętszy, / Waszym duszom płomiennym, piorunni krwi mojej bracia..." [9, 361].

Вірш "Dziesięciolecie" висвітлює ставлення Тувіма до традицій Молодої Польщі. Митець виступає за велику поезію, що має продовжувати кращі літературні традиції і створюватись обдарованими великим талантом людьми, яким є для Тувіма Міцкевич. На визначення дослідника творчості Тувіма М.Живова, "це свого роду поетичний маніфест і гімн Слову, яке високо підніс Міцкевич" [2, 79]: "A jak słońce nad światem stał nad Polską Mickiewicz" [12, 49].

В образну систему Тувіма і Маланюка, крім польського поета Адама Міцкевича, включені спільні для обох митців образи вітру, Вісли, музики, історії. Крім того, виділяються однакові словосполучення, в яких є визначальне слово "grati" і залежне, представлене прямим додатком. Ці другорядні члени речення називають жанр музичного твору: у Тувіма це "симфонія", у Маланюка – "прелюді".

У Тувіма: У Маланюка:

Na strunach wyciągniętych ulic – Жовтень грає глухі прелюди [7, 432]
grasz symfonię (Варшава. – Е.Ц.) [12, 256]

Персоніфікований образ Вісли, виражений у Тувіма підметом, відрізняється своїм експонуванням від аналогічного образу у Маланюка, який вживає його в ролі узгодженого означення до підмету "мєви" (Маланюк використовує полонізм "mewy" – чайки).

У Тувіма: У Маланюка:

I Wisła się dziwi, kiedy w nią wieczorem Tam kiczucyć wspanielski mewi,
Wbijesz ostre sztylety kolorowych światel. Хвиля берег піщаний пиже...

Як ми вже раніше зазначали, образ вітру у Маланюка, символізуючи активне начало – вітер історії, зустрічається в такій самій інтерпретації у Тувіма. У Маланюка це передається, як завжди, в інакомовній манері, а Тувім прямо називає вітер "*wichrem dziejów*" ("*вітром історії*"). У перекладі маланюківської "Варшави" Тувім замість використання лексики "*wiatr*", яка зустрічається у Маланюка і властива польській мові, вживає синонім цього слова "*wicher*" зі збільшеною емоційно-фізичною характеристикою. Така ж ситуація спостерігається і у власному вірші Тувіма "*Warszawa rozbłyskana*". Спільною в обох митців виступає й ідейна наповненість образу Варшави: Тувім підкреслює славу її минулого, Маланюк захоплюється її "легендарною владою".

Порівняймо. У Маланюка: "*В Уяздовських гуляє вітер, / Стеле шлях по асфальту – ордам*" [7, 432]; у Тувіма: "*Wichrem dziejów swych snana i przyszości sławą!*" [12, 255]; у тувімовському перекладі: "*Wicher liśćmi Aleje zasypie, / Bruk wyściele mongolskim hordom*" [12, 1].

Типологічне вивчення віршів "Варшава" Є. Маланюка і "*Warszawa rozbłyskana*" Ю. Тувіма свідчить про використання поетами однакових образів Вісли, вітру, музики, історії, які виконували певне символіко-функціональне навантаження і мали різне змістове наповнення, значення і засоби вираження, постаті відомого польського поета А. Міцкевича як уособлення польських культурно-національних цінностей з метою актуалізації багатого минулого Польщі, про вплив поезики Маланюка на творчу манеру польського митця.

1. Військовий (Євг.М.) Про долю еміграції на чужині // Наша зоря. – Ланцут, 1922. – Ч.28. – С.18. 2. Живов М. Юлиан Тувім. Жизнь и творчество. – М.: Сов.писатель, 1963. – 308 с. 3. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. – Вид. 2-ге доп. – К., 2002. – 368 с. 4. Лисенко Н. Публікації Євгена Маланюка в польській пресі в 3-х роках ХХ століття // Українсько-польські літературні контексти. Київські полоністичні студії. – К., 2003. – Том IV. – С.354-364. 5. Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т.II. – 479 с. 6. Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с. 7. Маланюк Є. Поезії. – Львів: Просвіта, 1992. – 686 с. 8. Маланюк Є. Посланіє // Баган О., Гузар З., Червак Б. Лицарі духу. (Українські письменники-націоналісти-"вісниківці"). – 2-е вид., доп. – Дрогобич: Відродження, 1996. – 288 с. 9. Tuwim J. Juwenilia 2 / Opracowali T.Januszewski i A.Balakier. – W.: Czytelnik, 1990. – 480 s. 10. Tuwim J. Pisma prozą / J.Tuwim. Dzieła. – W.: Czytelnik, 1964. – T.V. – 803 s. 11. Tuwim J. Przekłady poetyckie / J.Tuwim. Dzieła: W 7 t. – Warszawa: Czytelnik, 1959. – T.IV. – 597 s. 12. Tuwim J. Wiersze / J.Tuwim. Dzieła. – W.: Czytelnik, 1955. – T.II. – 367 s. 13. Warszawa // Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – T.II. – S.548-566. 14. Wiadomości. – Londyn. – 1968. – № 18. – S.1.